

HADİS USÛLÜNDE ÖNCÜ BİR İSİM: HATİB EL-BAĞDÂDÎ*

Veli ABA

Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Hadis ABD
e-posta:vaba75@hotmail.com

Öz

Hatib el-Bağdâdî özellikle hadis usûlü alanında olmak üzere İslâmi ilimlerin birçok farklı branşında eserler kaleme almış bir şahıstır. Hadis ilminde öncelikle *el-Kifâye*'si ve hadis ricâliyle ilgili kaleme aldığı eserler, sonraki hadis usulcülerine kaynaklık etmiştir. Bu makalede Hatib el-Bağdâdî'nin başta *el-Kifâye*'si esas alınarak hadis usûlü alanındaki katkıları araştırılmıştır. Makalede, Bağdadi'nin hadis usulündeki konumu '(i) Hatib el-Bağdâdî'nin hadis usûlü görüşleri bakımından sonraki hadis usulcülerini üzerindeki etkisi', '(ii) Hadis usulüne yaptığı katkılar' şeklindeki iki temel başlık çerçevesinde analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Metodolojisi, Hatib el-Bağdadi, el-Kifâye, Hadis Ricâli.

A LEADING NAME IN THE METHODOLOGY OF HADITH: KHATIB AL-BAGHDADI

Abstract

Khatib al-Baghdadi is the famous scholar who had written many different books in the branches of the Islamic studies including especially the methodology of hadith. His mainly book entitled *al-Kifâya* and works regarding rijal/the narrators of hadith offer opportunities to next researchers on the methodology of hadith in the Muslim world. In this article, Baghdadi's role and importance in the methodology of hadith is evaluated primarily on the basis of his book titled *al-Kifâya*. Baghdadi's the mentioned position is analyzed that based on the two main titles, such as '(i) his impact on the next researchers on the methodology of hadith in terms of the views of the methodology of hadith', and '(ii) his contribution to the methodology of hadith' in the article.

Keywords: Methodology, Hadith, Khatib al-Baghdadi, al-Kifâya, Narrators of Hadith.

* Bu makale, yazarın Hatib el-Bağdâdî'nin Hadis Usûlü Anlayışı adlı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

1. HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Kaynaklara bakıldığında kendisinin daha çok el-Hatîb unvanıyla birlikte Ebû Bekr el-Hatîb veya el-Hatîb el-Bağdâdî şeklinde de zikredildiği görülmektedir. Fakat ilim çevresinde en yaygın olan el-Hatîb unvanını doğduğu yer olan Derzîcân'da babası Ebu'l-Hasen gibi kendisinin de hatiplik yapmasından dolayı aldığı rivâyetlerde belirtilir. Buna karşın Bağdâdî'nin dildeki fesâhat ve belâgat yeteneğinden dolayı kendisine “el-Hatîb” unvanının verildiği de ileri sürülmüştür Hadis ilmine olan vukûfiyeti sebebiyle kendisine “el-Hâfız” veya “el-Hâfız el-Kebîr” ünvanı verildiği, İbn Abdilber'e “Hâfızu'l-mağrib” bunun yanında Bağdâdî'ye de “Hâfızu'l- meşrik” denildiği de nakledilmektedir.¹

Kaynaklarda Bağdâdî'nin ilk hocası olarak, babasının eğitim ve Kur'an öğretimi için teslim ettiği Hilâl b. Abdullah et-Tîbî (ö. 422/1032) geçmektedir. Fakat ilme ve Kur'an'a olan bağlılığından dolayı kendisi de Ebû Hafs el-Kettânî'den Kur'an öğrenen² Bağdâdî'nin yaklaşık olarak 20 yaşına kadar geçen zaman diliminde, hadis ilmi ile fıkıh ilmi arasında tereddütte kaldığını görmekteyiz.³ Kendi eserinde naklettiğine göre el-Hatîb, ilk hadis öğrenimine hicri 403 senesinde henüz 11 yaşlarındayken hocası Muhammed İbn Ahmed b. Rezkûye el-Bezzâz (ö. 412/1021)'ın ders halkalarına katılarak başlamıştır.⁴ Şâfiî fukahâsının ileri gelenlerinden biri olan Ebû Hâmid el-İsferâînî (ö. 406/1016)'nin meclisinde fıkıh dersleri almıştır.⁵ Fıkıh derslerine devamı esnasında onun bu ilim dalından ziyade hadise meyilli olduğu, tekrar hadis derslerine dönüşünden anlaşılabilir. Çünkü bahsettiğimiz gibi Bağdâdî'nin fıkıhla olan bu münasebeti üç yıl sürmüş, tekrar hadis meclislerine dönerek 14 yaşına geldiğinde ilk hadis hocası İbn Rezkûye'nin derslerine devam etmiş ve hicri 412'ye kadar da bu ders halkasından ayrılmamıştır.⁶

Sahip olduğu ilmi ve hadisçiliği, sadece yazı ve ezberden ibaret olmayan Hatîb el-Bağdâdî bazen çileli bir yolculuğun, bazen bir sürgünün, bazen de yapılan hac yolculuğunun neticesinde başta hadis usulü olmak üzere diğer İslâmî ilim dallarının bazısında birçok eser kaleme almıştır.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (thk. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'ruf), Dâru'l-garbi'l-İslâmî, Beyrût 2002, XIII, 279; Yâkût el-Hamevî: Şihâbüddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah er-Rûmî el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemul-buldân*, Dâru Sâdir, Beyrût 1995, II, 450; Subkî, Tâciüddîn Abdulvehhâb b. Takiyyuddîn (ö. 771/1369), *Tabakâtu's-sâfiyyeti'l-kübrâ* (thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî), 1413, IV, 29; İbnu'l-İmâd, Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed İbnu'l-İmâd el- Askerî el-Hanbelî Ebu'l-Felâh (ö.1089/1678), *Şezerâtu 'z-zeheb fi ahbâri men zeheb* (thk. Mahmud el-Arnaüd), Dâru İbn Kesîr, Dimeşk/Beyrut 1986, V, 263.

2 Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz (ö. 748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Dâru'l-hadîs, Kahire 2006, XIII, 419.

3 Kimi zaman hadis kimi zaman fıkıh derslerine devam edip hangi alanda ihtisaslaşacağına karar veremeyen Bağdâdî'nin geçirdiği bu zaman dilimindeki ilim meclisi ve hocalarındaki farklılıklar için bkz. Yûsuf el-Uş, *el-Hatîb el-Bağdâdî müerrihu Bağdâd ve mubaddisuhâ*, Mektebetü'l-arabiyye, Dimeşk 1945, s.18-21.

4 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 211; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 421.

5 İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî, (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (I-XIV), thk. Ali Şeyrî, Dâru İhyâ'it, türâsî'l-arabî, y.y. 1988, XII, 3.

6 el-Uş, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 18; el-Ömerî, *Menâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fi Târîhi Bağdâd*, s. 30.

Ölünce Bişr b. El-Hâris el-Hâfî (ö. 227/841)'nin kabrinin yanına defnedilmeyi vasiyet eden Hatîb, 7 Zilhicce 463 Pazartesi günü kuşluk vakti Bağdâd'da Darbu's-Silsile semtindeki Nizamiye Medresesi yakınında oturmakta olduğu evinde vefât etmiştir.⁷

Başta hadis usulü olmak üzere İslâmî ilimlerin diğer bazı alanlarına dair yazmış olduğu yaklaşık 81 adet eseri göz önüne alındığında Hatîb el-Bağdâdî'nin hocaları, akranları ve öğrencilerini eksiksiz olarak vermek zor görünmektedir. Bundan dolayı burada önemli bazı hoca ve öğrencilerinin isimlerini vermekle yetineceğiz.

Hocaları: Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. Ahmed b. İbn Rizk b. Abdullah b. Yezîd İbn Hâlid Ebu'l-Hasen el-Bezzâz (ö. 412/1021), Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Gâlib el-Havârazmî el-Berkânî eş-Şâfî (ö. 425/1034), Ahmed b. Abdullah b. Ahmed İshâk el-Mihrânî (ö. 430/1039), Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Muhammed Ebû Abdullah es-Sûrî (ö. 441/1049).

Muasırları: Ebû Nasr Ali b. Hibetullah b. Ca'fer İbn Mâkûlâ (475/ 1082), İbrahim b. Ali b. Fîrûzâbâdî (Ebû İshâk eş-Şîrâzî) (ö. 476/1084), Ahmed b. El-Hasan b. Ahmed (İbn Hayrûn Ebu'l-Fadl) (ö. 488/1095), Abdulazîz b. Ahmed Ebû Muhammed el-Kettânî (ö. 466/1074), Nasr b. İbrahim b. Nasr el-Makdisî (ö. 490/1096).

Öğrencileri: Muhammed b. Muhammed b. Zeyd el-Alevî el-Bağdâdî Ebu'l-Meâlî eş-Şerîf el-Murtazâ (ö. 480/1087), Yahya b. Ali b. Hasan b. Muhammed b. Musa b. Bestâm eş-Şeybânî (ö. 502/1108), Ebû Muhammed b. el-Ekfânî Hibetullah b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî (ö. 524/1129), Tâhir b. Sehl b. Beşir b. Ahmed el-İsferânî es-Sâîğ (ö. 531/1137), Kâdî Ebû Bekr el-Ensârî en-Nasrî (ö. 535/1140), Nasrullah b. Muhammed b. Abdulkavî Ebu'l-Feth el-Lâzîkî el-Masîsî (ö. 542/1147), Muhammed b. Muhammed b. Zeyd el-Alevî el-Bağdâdî (ö. 451/1059), Ali b. İbrahim el-Abbâs (ö. 508/1114), Gays b. Ali b. Abdüsselâm Ebu'l-Ferec es-Sûrî (ö. 509/1115), Abdullah b. Ahmed es-Semerkindî (ö. 516/1122), Muhammed b. Merzûk ez-Za'ferânî (ö. 517/1123), Ahmed b. Ahmed Ebû's-Seâdât el-Mütevekkilî (ö. 521/1127), Ahmed b. Ali el-Bezzâr Ebu's-Suûd (525/1131).

Kaynaklarda Bağdâdî'nin ilmi kişiliğiyle ilgili dost ve düşmanlarından birçok methiyelerin yer aldığı görülmektedir. Her ilim sahibine yapılan eleştiriler gibi Hatîb el-Bağdâdî'ye de bazı eleştiriler yöneltilmiş de, taramış olduğumuz ricâl edebiyatında ve diğer bazı kitaplarda Bağdâdî hakkında methiyelerin çok daha fazla olduğuna şahit olduk.

Küçük yaştan itibaren hadis meseleleri ve hadis usulü ilmine olan meyli/sevgisi ve eserlerinin kahir ekserisi bu alanda olması hasebiyle “Bağdâd'a Dârekutnâ'den sonra onun gibisi gelmedi”⁸ cümlesi Hatîb Bağdâdî'nin ilmi derinliğini en güzel biçimde ortaya koyan ifadelerdir.

7 *İbnu'l-Cevzî*, Cemalüddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, , *el-Muntazam fî târihi'l-umemi ve'l-mulûk* (thk. Muhammed Abdulkadir Atâ/Mustafa Abdulkadir Atâ), Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrût 1992, XVI, 134; Zehabî, *Tezki-rati'l-huffâz*, III, 226; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XII, 126.

8 İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zehab*, I, 39, 50; *İbn Asâkir*; Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah (ö. 571/1176), *Târihu Dimeşk* (thk. Amr b. Garâme el- Umrevî), Dâru'l-Fiker 1995, VI, 35; Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 57; *Tezki-rati'l-huffâz*, III, 222.

Daha küçük yaşta Kur'an ilmi alan Hatîb,⁹ ilmi faaliyetlerine fıkıhla başlaması ve bu alanda da *el-Fakîh ve'l-mütefakkih* gibi eser ortaya koyacak donanımında olması yönüyle bir fakih; ricâl literatürüne dair birçok eserler kaleme alması ve özellikle *Târîbu Bağdâd* gibi kendisinden sonraki gelen tarihçilere ışık tutması hasebiyle tarihçi, usûl-i hadîsin hemen her konusunda bir eser vücuda getirmesinden dolayı daha çok bir hadisçi olarak tanınmıştır. Zaten İbn Hallikân onun fıkıh, hadis ve tarihçiliğini "O bir fakih olmasına rağmen daha çok hadis ve tarihle ilgilenmiştir" ifadeleriyle ortaya koymuştur.¹⁰

2. ESERLERİ

Hatîb el-Bağdâdî'ye gerek hadis ilmiyle gerek diğer ilim dallarıyla ilgili yazmış olduğu birçok eserler sebebiyle "Sâhibu't-tesânîf" ve "Sâhibu't-teâlîf" unvanları verilmiştir.¹¹

Kaynaklarda Hatîb el-Bağdâdî'nin eserlerinin sayısı ile ilgili değişik görüşler mevcuttur. es-Sem'ânî yaklaşık yüz eseri olduğunu belirterek tam bir sayı vermemiştir.¹² Bu sayının, altmışı geçtiğini iddia edenlerin yanında, onun eserlerinin sayısını elli dört olarak da verenler olmuştur.¹³ Yusuf Uş ise Bağdâdî'nin seksen bir eserinin adını tek tek saymakta, bunların da toplam olarak 436 cüz olduğunu belirtmektedir.¹⁴ Buna ilaveten adını verdiği eserlerin şu an mevcut olup olmadığını, hangilerinin nüshalarının nerelerde olduğunu, matbu olup olmadığını, ayrıca kendisinden önceki araştırmacıların ulaşamayıp da kendisinin muttali olduğu eserleri adlarıyla birlikte tek tek zikretmiştir.¹⁵ Bağdâdî'nin bütün bu eserlerinin sayısal dökümünü çıkaran Uş, kendi hesaplamasına göre cilt olarak düşünüldüğünde, müellifin yazdığı eserlerin toplamının yetmiş iki ciltten daha fazla olduğunu da belirtmektedir.¹⁶

İlgili olduğu konulara göre farklı başlıklar altında tasnîf edilen Hatîb'in eserlerini özet olarak şu şekilde verebiliriz.

Hadis Metni ve Senetleriyle İlgili Çalışmaları

el-Emâlî fî mesicidi Dumeşk, el-İmâmu dâmin ve'l-müezzi'nu mu'temen, Hadîsu Abdîrrahmân bin Semre ve turukuhu, Hadîsu'n-nuzûl, Neddarallabu imreen semia minnâ hadîsen, Turuku hadîsi kabz'l-ilm, Talebu'l-ilm ferîdatîm alâ kullî müslim, Mecmûu hadîsi Ebî İshâk eş-Şeybânî, Mecmûu hadîsi Muhammed Hicâra, Beyân bin Bîşr, Saffân bin Selîm, Matar el-Verrâk ve Mîsar bin Kidâm, Hadîsü Muhammed b. Sûka, Muhtasaru's-Sünen min aslî'l-Hatîb el-Bağdâdî, Müsnedü Ebî Bekr es-Siddîk radiyallahü anhu alâ şartî's-Şeybân, Müsnedü Saffân b. Assâl, Müsnedü Nuaym b. Hemmâz el-U-

9 Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*, XIII, 419; el-Ömerî, *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fî Târîbi Bağdâd*, s. 30.

10 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân*, I, 92.

11 İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, V, 262; Subkî, *Tabakâtu's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, IV, 29; el-Uş, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s.149.

12 es-Sem'ânî, Ebû S'ad Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî (ö. 562/1166), *el-Ensâb* (thk, Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, Meclisü dâirati'l-Osmânî), Haydarâbâd 1962, V, 166.

13 Bağdâdî'nin eserleriyle ilgili bu görüşler ve diğer bilgiler için bkz. el-Uş, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 151.

14 el-Uş, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 120 -134.

15 el-Uş, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 120-137.

16 el-Uş, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 152.

fânâ, Avâlî Mâlik bin Enes, Emâli'l-Cevherî, Fevâidu Ebi'l-Kâsım en-Nursî, Fevâidu Abdillab bin Ali bin İyâd es-Sûrî, el-Fevâidu'l-müntehabe es-sihâb ve'l-garâib, el-Fevâidu'l-müntehabe es-sihâb ve'l-garâib (Tabrîcû'l-Hatîb li Ebi'l-Kâsım el-Mehrevânî), el-Fevâidu'l-müntehabe es-sihâb ve'l-avâlî (Tabrîcû'l-Hatîb li Ca'fer b. Ahmed..), el-Kavl fî ilmi'n-nücûm ,Meclisü min imlâ' Ebi Cafer Muhammed b. Ahmed el-Müslime (Tabrîcû'l-Hatîb).

Hadis Usulüyle İlgili Eserleri

el-Kifâye fî ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye, el-Câmî li-ablâke'r-râvî ve âdâbi's-sâmi', Beyânü hükmî'l-mezîd fî muttasili'l-esânîd, er-Rubâiyyât, el-Fasl li'l-vasl el-müdreç fi'n-nakl, el-Müselâat , el-Mukmel fî beyâni'l-mühmel, el-Fakâh ve'l-mütefakkâh, Beyânü hükmî'l-mezîd fî muttasili'l-esânîd, er-Rubâiyyât, el-Fasl li'l-vasl el-müdreç fi'n-nakl, el-Müselâat , el-Mukmel fî beyâni'l-mühmel, el-Fakâh ve'l-mütefakkâh.

Hadis Ricâli ve Tenkidıyla İlgili Eserleri

el-Esmâi'l- mübheme fi'l-enbâi'l- muhkeme, el-Esmâ'ü'l-mütevâtie ve'l-ensâbü'l-mütekâffe, Beyânü eb-li'd-derecâti'l-ulâ, Tâli't-Telhîs, et-Tebyîn li-esmâi'l-müdellesîn, Telhîsü'l-mütesâbib fi'r-resm ve himâyetü mâ eşkele minhü an bevâdiru't-tashîf ve'l-vehm, Temyîzü'l-mezîd fî muttasili'l-esânîd, Râfi'u'l-irtiyâb fi'l-maklûb mine'l-esmâ' ve'l-ensâb, er-Ruvât an Şu'be , er-Ruvât Mâlik bin Enes ve Zikru hadîsin li-küllü vâbid minhum, Rivâyâtü's-sitte minet'tâbi'în ba'dihim an ba'dim, Rivâyâtü's-sabâbe ani't-tâbi'în, Rivâyâtü'l-âbâ' ani'l-ebnâ' ,es-Sâbuk ve'l-lâhike fî tebâ'udi mâ beyne vefâti râviyeyn an şeyhin vâbid, Ğunyetü'l-mültemis fî izâhi'l-mültebis, el-Müttefik ve'l-müfterik, Men haddese ve nesıye, Men vâfekat künyetühü isme ebih mimmä lâ yu'menü min vukûi'l-hata'i fib, el-Mü'tenif fî tekmeletil- Mubtelif ve'l-mü'telif, el-Muvażżıh li-evhâmi'l-cem' ve'l-tefrık.

Hadis ve Hadis Usulüyle İlgili Diğer Bazı Eserleri

İktizâü'l-ilm el-amel, Takyüdu'l-ilm, er-Rızle fî talebi'l-hadîs, Şerefu ashâbi'l-hadîs, en-Nasıha li eblî'l-hadîs.

Târîh Alanıyla İlgili Eserleri

Târîhu Bağdâd, Menâkıbü Ahmed bin Hanbel, Menâkıbu's-Şâfi, Kitâbu'l-vesfayât.

Ahlâk ve Âdâbla İlgili Eserleri

Kitâb fıhi hutbetü Aışe fi's-senâ' alâ ebihâ, el-Müntehab mine'z-zühd ve'r-rekâik, el-Buhalâ' , et-Tadfil ve hikâyâtü't-tufeylyyîn ve abbârubum, et-Tenbîh ve't-tevkîf alâ fedâilü'l-harîf.

Fıkıhla ilgili eserleri

Nebcü's-savâb fî enne't-tesmiyete âyetün min Fâtihati'l-kitâb, İbdâlü'n-nikâh bi-ğayri velî, İzâ ukême-tü's- salât felâ salâte ille'l-mektûbe, el-Cehr bi-bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm fi's-salât, el-Hıyel, ed-Delâil ve's-şevâbid alâ sıbhati'l-amel bi-haberil-vâbid, Salâtü't-tesbîh ve'l-ibtılâf fibâ, el-Gusl li'l-cum'a, el-Kadâ bil'yemîn ma'a's-şâhid, el-Kunût ve'l-âsârul-mervıye fıhi alâ ihtilâfihâ ve tertîbihâ alâ mezhebi's-Şafıi, Meseletü'l-ibticâc li's-Şâfi fîmâ üsnide ileyh ve'r-reddü ala't-tâinîn bi-azmi cehlühim aleyh , en-Nehy an savmi yevmi's-şek, el-Vudû min messi'z-zeker.

Hatîb'e Nisbeti Tartışmalı Eserler

Keşfu'l-esrâr, Riyâdü'l-üns ilâ hadâyiri'l-kuds, Mes'eletü'l-Kelâm fi's-sıfât, Kitâbü fevâidi'n-neseb, Turuku hadîsi Abdillâh İbn Ömer anî'n-Nebîyyi fî terâî'l-bilâl.

Çalışmamızda tespit edebildiğimiz kadarıyla Bağdâdî'nin günümüzde hadis usûlünü direkt veya dolaylı olarak ilgilendiren ya da diğer konular hakkında kaleme alınmış olan toplam otuz dört adet eseri matbudur. Onun hadis usulüne dair eserlerinin hemen birçoğunun günümüze kadar gelmiş olması ve matbu olarak bulunması ve üstelik de bunlara internet ortamından ulaşılabilmesi bu alanda çalışma yapanların işini sıhhatli bir şekilde yürütmele-
rini sağladığı kanaatindeyiz.

3. Bağdâdî'nin Hadis Usûlü Alanındaki Yeri ve Önemi

Hatîb el-Bagdâdî'nin başta *el-Kifâye*'si ve hadis usulüyle ilgili kaleme aldığı diğer eserleri muhteva, tertib ve müellifin değerlendirmeleri bakımından önemli bir konuma sahiptir. Hadis usulünün hemen her konusuyla ilgili müstakil eser kaleme alan müellif, hem kullandığı yöntem, hem zamanına kadar ele alınmamış konuları ilk defa ele alması yönüyle bu alanın önemli şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilir.

Hatîb çocukluğundan itibaren İslâmî ilimlerin farklı birçok dallarıyla ilgilenmiştir. Doğal olarak bu meşguliyet onun, ileride ortaya çıkacak olan hadis ve hadis usûlü anlayışına etki yapmıştır. Bunun yanında Hatîb'in özellikle *el-Kifâye*'si ve usûl-ü hadis'in değişik konularına dair kaleme aldığı diğer eserleri, sonraki hadis usûlcülerinin vazgeçilmez kaynakları olmuştur.

A. Bağdâdî'nin Hadis Usulcülerini Üzerindeki Etkisi

Hem *el-Kifâye*'sinin muhteva genişliği bakımından hem de hadis usulünün müstakil konuları hakkında telif ettiği eserleri ve ortaya koyduğu görüşleri bakımından Hatîb'in diğer hadis usulcülerini üzerindeki etkileri müstakil bir çalışma yapılacak kadar geniş bir konudur. Zikrettiğimiz sebeplerden ötürü burada, onun hadis usulcülerini üzerindeki etkilerini en önemli gördüğümüz yönleriyle iki farklı başlık altında incelemeye çalışacağız.

1. Hadis Usûlü Görüşleri Bakımından¹⁷

Çalışmamızın bu kısmını aslında Hatîb'in İbnu's-Salâh (ö. 643/1245) ve diğer hadis usulcülerini üzerindeki etkileri şeklinde iki bölümde ele almak sistematik yönden daha düzenli olurdu. Fakat biz burada Hatîb'in kendisinden sonraki hadis usulcülerini üzerindeki tesirini tek bir başlık altında ele alacağız. Bunu da daha çok İbnu's-Salâh merkezli işleyeceğiz.¹⁸

¹⁷ Biz Hatîb'in diğer hadis usulcülerini üzerindeki etkilerini ele alırken sadece kendisine ait görüşlerini kastetmiyoruz. Onun kitabında geçen bir naklin, özellikle hadis usulcülerini tarafından kaynak gösterilerek verilmesini de bir etki olarak anlıyoruz.

¹⁸ Bağdâdî'nin İbnu's-Salâh üzerindeki etkisi hakkında bkz. Hüseyin Kahraman, "Hadîs Usûlü Alanında el-Hatîb el-Bagdâdî'nin İbnu's-Salâh Üzerindeki Etkileri?" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1995.)

Zikrettiğimiz gibi bu bölümü tek bir başlık altında ele almamızın ve bunun ağırlıklı olarak İbnu's-Salâh merkezli olmasının nedeni, daha sonraki yapılan hadis usûlü çalışmalarının genelde İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime*'si üzerine şerh ve ihtisâr türü eserler olması dolayısıyladır. İbnu's-Salâh'ın söz konusu eseri kendisinden sonrakilere sadece görüşleri ve değerlendirmeleri bakımından değil aynı zamanda muhteva ve tertîb bakımından da etki etmiştir. Zaten şerh ve ihtisârların mahiyeti itibarıyla de bu şekilde olması tabii bir durumdur. Bu iddianın en bariz örneklerinden birisi “Lafız ve mana rivâyeti” konusudur. Bu konu Hatîb tarafından bu şekilde isimlendirilip işlenirken, İbnu's-Salâh *Mukaddime*'sinde *في صفة رواية الحديث* (Hadis Rivâyetinin Sıfatı Hakkında) başlığıyla ele almıştır. Sözü edilen bu başlık altında lafız ve mâna rivâyetinin ele alınıp incelenmesi İbnu's-Salâh'ın *Ulûmu'l-Hadis*'inden Kâsımî'nin *Kavâidü't-tabdîs* adlı eserine kadarki eserlerin neredeyse hepsinde aynı şekilde sistematize edilmiştir. Bütün bu eserler lafız ve mâna rivâyeti ve bu konuyla birlikte ele alınan diğer meseleleri Hatîb'te olduğu gibi bu konuların ismine münhasır bir başlık altında değil de neredeyse tamamen “hadis rivâyetinin sıfatı” başlığı içerisinde ele almışlardır. Halbu ki Hatîb bu konuları müstakil başlıklar altında ayrı ayrı ele almıştır. Fakat İbnu's-Salâh'da ve diğer bazı hadis usulcülerinin eserlerinde bunu görmek mümkün değildir.¹⁹

Hatîb'in özellikle de İbnu's-Salâh üzerindeki etkisi kullanılan atıflar yönünden aşikârdır. Başta İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime*'sine ve diğer hadis usulcülerinin eserlerine bakıldığında açıkça Hatîb'in ismi verilerek kullanılan görüşler ve nakiller söz konusu etkiyi anlatmaya yetecek düzeydedir.²⁰ İbnu's-Salâh'ın hadis usûlü görüşleri bakımından etki altında kaldığı eserin sadece *el-Kifâye* olmadığı, Hatîb'in diğer bazı eserlerinden de haberdar olduğu biz-zat kendi verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Hatîb'in eserlerinden bazıları İbnu's-Salâh'ın kitabının çeşitli yerlerinde belirtilmektedir. *el-Fasl lil'vasf*¹, *Abbâru men haddese ve nesîye*²², *Temyizü'l-mezîd fi muttasıl'î-esânîd*²³, *et-Tafsîl li mübbemi'l-merâsîf*²⁴, *es-Sâbık ve'l-lâhik*²⁵, *el-Müt-*

19 Ayırtılı bilgi için krş. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 213-234; en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref (ö. 676/1243), *et-Takrîb ve'l-Teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşr ve'n-nezîr* (thk. Muhammed Osman Hışt), Dâru'l-kitâbi'l-ara-bî, Beyrût 1405/1985, s. 74-79; Fakat bunun yanında İbnu's-Salâh'ın *Ulûmu'l-Hadis*'indeki gibi değil de farklı başlık altında ele alınıp anlatılan eserler de vardır. Bkz. es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüddin, *Tedribu'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâb), Dâru Tayyibe, ts. I, 532-536; Kâsımî, Muhammed Cemâlüddin b. Muhammed Said b. Kâsım el-Hallâk, (ö. 1332/1914), *Kavâidü't-tabdîs min funûni mustalabi'l-hadis*, Dâru'l-kütüb'îl-ilmîyye, Beyrût ts., s. 221-225; Cezâirî, Tâhir b. Sâlih İbn Ahmed, (ö. 1338/1920), *Tevebbü'n-nazır ilâ usûli'l-eser* (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde), Mektebetü'l-matbûâtü'l-İslamiyye, yy. 1995, II, 671-762.

20 Biz burada Bağdâdî'den sonrakilerin hadis usûlü eserlerinde müellifinden yararlandığı yerlerin hepsini tek tek anlatmayacağız. Örnek olması hasebiyle bazılarını genişçe ele alırken bazılarını sadece ismen değineceğiz. Müelliflerin bir birine katılmadığı, kısmen katıldığı yerlere de değineceğiz.

21 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 98.

22 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 118.

23 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 287.

24 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 289.

25 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 318.

*tefik ve'l-müfterik*²⁶, *Telbâsü'l- müteşâbib fi'r-resm*²⁷, *Râfi'ul-irtiyâb fil-kulûb mine'l-esmâ' ve'l-elkâb*²⁸ *İbnu's-Salâh'ın Mukaddime'sinde ismi geçen belli başlı eserlerdir.*

İbnu's-Salâh eserinde Hatîb'ten yaptığı alıntılarda bazan müellifin ismini kullanarak, bazen dolaylı olarak çeşitli şekillerde onun görüşlerine katılırken, kimi zaman da bir kısım görüşlerine katılıp bir kısmına katılmadığı görülmektedir. Genel olarak Bağdâdî'den yaptığı alıntılarda onunla aynı görüşte olan İbnu's-Salâh'ın yer yer bu görüşleri tamamen kabul etmediği de görülmektedir.

Biz burada misal teşkil etmesi bakımından İbnu's-Salâh'ın Bağdâdî ile aynı görüşte olduğu bazı konuları ele alarak başlamak istiyoruz.

Mesela bunlardan birisi, “râvinin kendisine ait olmayan bir nüshadan rivâyeti” meselesidir. İbnu's-Salâh'a göre eğer bir râvi semâ ettiği bir kitap içerisindeki hadisleri bu kitaptan değil de yine aynı şeyhten sema edilmiş olarak başka birinin kitabından karşılaştırma yapmadan rivâyet edecek olursa bu câiz değildir. Çünkü başkasına ait olan bu kitabın içerisine râvinin kendi kitabında olmayan rivâyetler de karışmış olabilir.²⁹ İbnu's-Salâh'ın karışma ihtimaline binâen cevaz vermediği bu tür rivâyetin Hatîb'in *el-Kifâye'sinde* de aşağı yukarı benzer ifadelerle anlatıldığı görülmektedir. Hatîb'e göre eğer râvi, başka nüshadan yapacağı rivâyetlerin içeriğini bilir, bunun kendi semaları olduğu kanaatinde şüphe etmezse bu durumda başkasına ait nüshadan rivâyet câiz olur.³⁰ Zaten İbnu's-Salâh konuyu ele alırken Hatîb'in ismini de bizzat vererek onun, hadis ehlinin genelinin görüşlerinin bu doğrultuda olduğu iddiasını da aktarmaktadır. Bağdâdî'nin, râvinin kendisine ait olmayan bir nüshadan rivâyetine Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748) ve Muhammed b. Bekr el-Bursânî (ö. 203/818)'nin ruhsat verdiği ile ilgili nakli İbnu's-Salâh'tan sonraki birçok hadis usulcülerini tarafından da aynı isimler verilmek suretiyle nakledilmiştir.³¹ Bu konuyla ilgili olarak Hatîb'ten sonraki hadis usulcülerinin, müellifin sözleri üzerine pek fazla bir şey söylememeleri, hatta onun naklettiği rivâyetlerle yetinmeleri onun tesirini göstermesi açısından önemli bir durumdur.

Hatîb'in kendisinden sonrakiler üzerinde etkisinin görüldüğü yerlerden birisi de “arz metoduyla alınan hadislerin rivâyeti meselesidir.” Arz ile alınan hadislerin rivâyet edilmesinin câiz olup olmadığı, meselesi birkaç istisna görüş hariç tutulacak olursa genel kanaat geçerli olduğu yönündedir.

Bağdâdî bu konuyu *el-Kifâye'sinde* farklı başlıklar altında genişçe ele almış, bu tür metodla alınan hadislerin rivâyetini hoş karşılamayanların olduğunu belirtmekle birlikte fukahanın çoğunun ve hadisçilerin bu metodun sahîh ve geçerli olduğunu *söylediklerini rivâyetlerle* ele

26 İbnu's- Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 358.

27 İbnu's- Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 365.

28 İbnu's- Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 369.

29 İbnu's- Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 211.

30 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 293.

31 Bkz. en-Nevevî, *et-Takrîb*, s. 73; İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi 'l-hadis*, s. 140; es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 529.

almıştır.³² Hatta açtığı müstakil bir başlıkta kıraatin, derece bakımından semaya denk olduğunu savunan onlarca kişinin rivâyetlerini peş peşe aktarmıştır.³³ İbnu's-Salâh da bazı istisnâlar dışında arzın sahîh bir metot olduğunu belirtmiştir.³⁴

Fakat *kıraat* konusunda asıl tartışma *sema* metoduyla alınan hadislerin rivâyetinde kullanılması yaygın olan *haddesenî*, *abberanî*, *semi'tü* gibi rivâyet lafızlarının kıraat kaydı konulmadan söz konusu bu metotta kullanılıp kullanılmayacağı meselesidir. Hatîb burada ihtilafın olduğunu belirterek bazılarının göre bu tür rivâyetin câiz olduğunu bazılarının göre ise câiz olmadığını belirtmiş, kendisi de câiz değildir diyenlerin görüşüne katılmıştır. Çünkü *haddesenî*, *abberanî*, *semi'tü* gibi sigalar, hadisi bizzat şeyhin okuduğuna delâlet eden semaya yönelik lafızlardır. Halbuki arzda tersi bir durum vardır. Bu sebeple arz yoluyla aldığı hadisi mezkûr lafızlarla nakleden kişi yalancı konumuna düşmüş olur. Burada yapılacak iş, arz yoluyla alınan bu tür rivâyetler nakledilirken “*haddesenâ kırâaten aleyh*” tabirinde olduğu gibi arza delâlet eden “*kırâaten*” kaydının konulmuş olmasıdır. Böylece ortaya çıkması muhtemel şüpheler giderilmiş olur.³⁵ İbnu's-Salâh ve diğer bazı hadis usulcülerini de bu konuda tıpkı Hatîb gibi farklı farklı rivayetleri verdikten sonra onun gibi düşündüklerini aşağı yukarı benzer lafızlarla göstermektedirler.³⁶ *İbnu's-Salâh arz ve sema konusu içerisinde ele alınan bazı mesellerde farklı düşünsüne de birçok yerde Hatîb'in görüşlerine katıldığını bazen onun el-Kifâye'sini bizzat ismen zikrederek göstermektedir.*³⁷

Bağdâdî'nin etkisini gösteren konulardan biri de maktû hadis tarifi ve içeriğine dair yorumlardır. *Maktû*, tâbiinden nakledilen söz ve fiillerdir.³⁸ Hadis ıstılahlarının tamamen yerleşmediği dönemde İmâm Şâfi (ö. 204/819), Taberânî (ö. 360/970), Ebû Bekr el-Humeydî (ö. 219/834) ve Dârekutnî (ö. 385/995), gibi bazı muhaddisler maktû kavramını mevsûl olmayan *munkatı* manasında kullanmışlardır. Fakat bunun aksine tabiîn sözlerine *münkati* denildiği de görülmektedir. *Maktû* kavramını tâbiine ait söz ve fiillerle beraber daha sonrakilerin söz ve fiileri için de kullananlar vardır. Hatîb ise bazı hadisçilerin *munkati* terimini “*tabiine ve daha sonrakilere ait nakledilen söz ve fiiller*”³⁹ şeklinde tarif ettiklerini belirtse de İbnu's-Salâh bu görüşe katılmamaktadır. *Maktû* terimi içerisine tâbiinin sadece söz ve fiilleri dâhil edilirken onların takrîrleri bu tanım dışında tutulmuştur. Fakat daha sonraları tâbiinin

32 *Kıraat ve sema* hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 291-347.

33 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 298-307.

34 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 137.

35 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 333.

36 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 138-140; en-Nevevî, *et-Takrîb*, s. 55-57; İbn Kesir, *İhtisârü Ulûmi'l-hadis*, s. 110-112; es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 423-425.

37 Mesela *abberanâ* ve *haddesenâ* lafızları arasında İbnu's-Salâh fark gördüğü ortaya çıkarken, Hatîb'in verdiği bilgilerden bu iki lafız arasında bir farkın olmadığı kanaati ağır basmaktadır. Kırş. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 283-294; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 138, 139, 144.

38 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 47; es-Sehâvî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurahmân b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Osmân b. Muhammed (ö. 902/1496), *Fethu'l-muğîs bi-şerhi'l-Elfiyeti'l-hadis* (thk. Ali Hüseyin Ali), Mektebetü's-sünne, Mısır 2003, I, 139; es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 218.

39 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 38.

takrîrlerini de maktûnun tarifinde verenler olduğu görülmektedir.⁴⁰

el-Kıfâye'de tanımını bulamadığımız bu terimi Bağdâdî ilk defa *el-Câmî*'de tarif etmiştir. Hatîb burada maktûyu “ isnâdî tâbîinde kalan haberler” şeklinde tarif etmektedir.⁴¹ Bağdâdî'den sonraki bazı hadis usûlcüleri maktû tanımında genelde Bağdâdî'nin tanımına paralel tanımlar yapmışlar, bazıları da söz konusu tanımını esas almak kaydıyla çeşitli şekillerde Hatîb'in tanımına ilavelerde bulunmuşlardır. Meselâ bunlardan İbnu's-Salâh bizzat Bağdâdî'nin *el-Câmî* adlı eserini de ismen zikrederek maktûnun tanımındaki “*tâbîinden gelen rivâyetler*” kısmına “*söz ve fiiller*” kaydını koymuş ardından da Bağdâdî'nin tanımını vermiştir.⁴² Bu yönüyle önceki tanıma açıklık kazandırmak istemiştir. İbnu's-Salâh'ın Hatîb'i esas alarak yaptığı bu tarif sonraki usûlcüler tarafından değişik lafız farklılıklarıyla tekrar ele alınmıştır.⁴³

Hatîb'in İbnu's-Salâh ve daha sonraki hadis usulcülerini üzerindeki tesiri onun ilk defa kendisi tarafından ele alınan ve bundan sonra hadis usûlü kitaplarında karşımıza çıkan *mütevâtir* konusunda da görülmektedir. Daha önceleri de bazı yerlerde belirttiğimiz gibi hadis usûlü eserleri içerisinde haberleri taksime tabi tutarak mütevâtir haberi ilk defa inceleyen hadis usulcüsü Hatîb'tir. Zaten İbnu's-Salâh fıkıh ve usulcüler tarafından ele alınan bu kavramı hadis ehli içerisinde ilk defa Hatîb'in kullandığını belirtmiştir.⁴⁴ Hatîb el-Bagdâdî'nin hem *el-Kıfâye*'sinde hem de *el-Fakâih ve'l-mütefakkih* adlı eserinde bu meseleyi ele alıp, hadis usûlü alanına dahil etmesi mütevâtir kavramının hadis usûlü konusu içerisinde ele alınmasının başlangıcı olmuş ve daha sonraki hadis usûlü müelliflerine de ışık tutmuştur. İlerleyen zamanlarda Bağdâdî'den sonraki hadis usûlü müellifleri eserlerinde mütevâtir habere değindiklerinde Hatîb'i zikretmeden geçmemişlerdir.⁴⁵

Hatîb'in başta İbnu's-Salâh ve diğer hadis usûlü müellifleri üzerindeki etkisini gösteren konular burada ele aldıklarımızla sınırlı değildir. Sadece İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime* adlı eserine dahi baktığımızda burada verdiklerimizden çok daha fazla konularda müellifin bazen kısmen bazen tamamen Hatîb'e katılarak onun görüşlerini benimsediği, eserlerinden alıntılar yaptığı görülmektedir. *İbnu's-Salâh'ın Hatîb'ten istifade ettiği diğer bazı konular şunlardır: İcâzet, münâvele, vasıyyet, lafız ve mânâ rivâyeti, ibtisâr ve taktî, rivâyeti kabul edilebilecek râvinin bazı özellikleri, cerh ve tavdîl sebeplerinin açıklanması, cerh ve tavdîl'in bir şahısta çakışması, bidât eblinden rivâyet meselesi, mevâkîf hadîs, mürsel hadîs, munkatı hadîs, müdelles hadîs, şâz hadîs, müsned hadîs.*

40 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 47-49; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, I, 139-140; es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 218.

41 Hatîb el-Bagdâdî, *el-Câmî*, II, 191.

42 İbnu's-Salâh'ta geçen ibâre وهو ما جاء عن التابعين موقوفا عليهم من أقوالهم أو أفعالهم şeklinde. Bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 47.

43 Bu tariflerden bazıları için bkz. *İbn Hacer el-Askalâni, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed (ö. 852/1448), Nühzetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbetü'l-fiker fî mustalîhi ehli'l-eser* (thk. Abdullah b. Dayfilleh er-Ruheylî), Riyâd 1422, s. 145; es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 218.

44 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 267.

45 Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 267; *İbn Hacer el-Askalâni, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed (ö. 852/1448), Nuhbetü'l-fiker fî mustalîhi ehli'l-eser* (thk. Abdülhamîd b. Sâlih b. Kâsım Âl A'vec Sibr, Dâru İbn Hazm), Beyrut, 2006, s.196; es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 85; Cezâîrî, *Tevcihü'n-nazar*, I, 33.

İbnu's-Salâh *Mukaddime* adlı eserinde Hatîb'den başka kendisinden önceki diğer bazı hadis usûlü müelliflerinin de ismini zikrederek onlardan yararlanmıştı. Fakat ilk hadis usûlü müellifi er-Râmerhurmezî ile beraber el-Hâkim en-Neysâbûrî ve Kâdî İyâz'ın, *Mukaddime*'de ismen zikredilmeleri hesaplandığında Hatîb'in isminin geçtiği yerlere sayı bakımından ulaşmamışlardır. Sadece bu durum dahi bize İbnu's-Salâh'ın eserinde Hatîb'ten ne kadar çok istifade ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Fakat şu hususu da belirtmemiz konunun doğru değerlendirilmesi adına fayda sağlayacaktır. İbnu's-Salâh'ın hadis usûlü konularını ele alıp değerlendirirken, Hatîb'in eserlerini olduğu gibi harmanlayıp kabul ettiğini ifade yanlış olur. Çünkü *İbnu's-Salâh* ele aldığı hadis usûlü konularını değerlendirirken hem rivâyetleri hem de Hatîb'in görüşlerini belli bir tenkit *süzgeçinden geçirmiş*, doğru bulduklarını kabul etmiş, itirazı olan yerleri vuzuha kavuşturmuş ve kendi görüşlerini açıkça ortaya koyarak tercihini söylemiştir.

Mesela bunlardan birisi *icâzet* konusudur. Daha önceleri ele aldığımız üzere hadis usûlü müelliflerince *icâzetin* değişik şekillerinden bahsedilmiştir. Günümüze kadar ulaşan hadis usûlü kitapları içerisinde *icâzetin* çeşitlerini bir başlık altında ele alarak sınıflandıran ilk hadis usulcüsü Bağdâdî'dir.⁴⁶ Bundan dolayı da kendisinden sonra gelen hadis usûlü müellifleri bu meseleyi ele alırken Hatîb'ten çokça istifade etmişlerdir. Bu durum İbnu's-Salâh için de geçerlidir. İbnu's-Salâh *icâzet* konusunu işlerken *icâzetin* bazı çeşitleri hususunda Hatîb'e katılırken bazılarında ona itiraz etmiştir.⁴⁷

İcâzette en önemli tartışma konularından biri de küçük çocuğa ve ma'dûma, yani doğmamış çocuğa *icâzet* verilip verilmeyeceğidir. Bağdâdî *ma'dûma icâzet* meselesini *el-Kifâye*'de çok kısa geçerken bunu daha ayrıntılı biçimde *el-İcâze li'l-ma'dûm ve'l-mechûl* adlı eserinde ele almakta ve burada *mechûle icâzet* konusu işlendikten hemen sonra verilmektedir. Hatîb bu tür *icâzet* reddedenlerle birlikte kabul edenlerin de olduğunu belirtmektedir.⁴⁸ Bütün şeyhlerinin hadis meclislerinde bulunmayan çocuğa yaşını başını sormadan *icâzet* vermeyi câiz gördükleri halde hayatta olmayana *icâzet* vermediklerini belirten Hatîb'e⁴⁹ göre doğmamış çocuğa nasıl ki bir mal vakfediliyorsa buna kıyasen *icâzette* verilebilir.⁵⁰ *İbnu's-Salâh konuyu değerlendirirken Hatîb'in ismini de bizzat zikrederek onun bu tür icâzeti câiz gördüğünü belirtmiş daha sonra kendi görüşünü zikrederek bunun bâtil olduğunu söylemiştir. Çünkü İbnu's-Salâh'a göre benüz doğmamış kimseye bir şeyi haber vermek sahib olmadığı gibi, icâzet vermek de sahib değildir. İcâzetin için olarak değerlendirilmesi durumunda dahi doğmamış çocuk için bu mümkün görünmemektedir. Aynı durum hadis seması sahib olmayacak kadar küçük olan çocuklar için de geçerlidir.*⁵¹

46 Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 363.

47 Mesela şeyhin *icâzette* aldığı hadisler için *icâzet* vermesini Hatîb kabul etmekte, İbnu's-Salâh da bu görüşe katılmaktadır. Krş. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 387; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 169.

48 Hatîb el-Bağdâdî, *el-İcâze li'l-ma'dûm ve'l-mechûl*, s. 79-83.

49 Hatîb el-Bağdâdî, *Kifâye*, s. 362.

50 Hatîb el-Bağdâdî, *Kifâye*, s. 362; Hatîb el-Bağdâdî, *el-İcâze li'l-ma'dûm ve'l-mechûl*, s. 81.

51 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 159.

İbnu's-Salâh'ın Hatîb'e katılmadığı meselelerden biri de "aynı hadis metninin farklı isnatlarla rivâyet edilmesi" konusunda kullanılacak olan "mislehu" ve "nahvehu" lafızlarının aynı manaya gelip gelmeyecekleri sorusudur. "Mislehu" ve "nahvehu" mâna ve lafız rivâyeti içerisinde de tartışma konusu olan hususlardan biridir⁵² Hatîb bu konu hakkında bir birine zıt görüşleri verdikten sonra kendi tercihini iki ibare arasında fark görmeme yönünde kullanmaktadır. İbnu's-Salâh da bu konu hakkındaki farklı rivâyetleri verdikten sonra Bağdâdî'nin değerlendirmelerini ele almış, kabul ettiği görüşü açıkça beyan etmemiş fakat bu iki kelimenin birbirinden farklı olduğu kanaati daha ağır basmıştır.⁵³

İbnu's-Salâh'ın Hatîb'e katılmadığı meseleler sadece bunlardan ibaret değildir. Mesela, mechûl bir râvinin rivâyeti ve cehâletin kalkması, gözleri görmeyen bir râvinin rivâyetinin hükmü, nebî ve rasûl kelimesi arasındaki fark, akrânların birbirinden rivâyeti, merfû hadis gibi bazı hadis usûlü konularında Hatîb'e yaptığı itirazlar vardır.

4. ESERLERİ BAKIMINDAN

Hatîb'in hem hadis usûlü ile ilgili hem de diğer alanlarla ilgili birçok eseri olduğunu daha önceleri de belirtmiştik. Onun yüze yakın eseri olduğunu iddia edenlerin⁵⁴ yanında bu sayının altmışı geçtiğini söyleyenler ayrıca elli dört, seksen bir gibi değişik sayılar da telaffuz edenler bulunmaktadır.⁵⁵ Bu yüzden kendisine "*Sâhibu't-tesânif*"⁵⁶ gibi bir sıfatın uygun görülmesi de eserlerinin çokluğundan dolayıdır.

Hatîb'in eserlerinden birçoğunun günümüze kadar gelmiş olması, üstelik de tespit edebildiğimiz kadarıyla bunlardan otuz dördünün çeşitli şekillerde matbu olarak bulunması, bu alanda çalışma yapanların işini kolaylaştırır da sadece matbu eserlerin dahi cilt toplamının *çok fazla yekûn tutması karşılaşılabilecek zorluklardan biridir. Zikrettiğimiz bu zorluk aynı zamanda bizim çalışmamızda da karşılaştığımız problemlerdendir. Müstakil olarak düşünüldüğünde hem hadis usûlü alanında birbirini tamamlar nitelikteki eserleri, genel olarak ise diğer alanlardaki eserleri çok olduğundan onun görüş ve düşüncelerini ortaya koyma adına bütün bu eserlerin tamamen gözden geçirilmesi gereklidir. Fakat bizim çalışmamızdaki asıl hedefimiz Bağdâdî'nin hadis usûlcüleri üzerindeki etkisi olduğundan, konular arasında seçici davrandık. Bu sebeple biz burada daha çok Hatîb'in diğer hadis usûlcüleri üzerindeki etkilerini işleyeceğiz. Bunu yaparken de onun daha çok hadis usûlü ile direkt alakası olan eserlerini göz önünde bulunduracağız. Ayrıca hadis usûlünü dolaylı yoldan ilgilendiren diğer eserlerine de atıflar yapacağız.*

52 "Onun benzeri" anlamını veren bu lafızlar muhaddislerin bir hadisi bir isnadla sevkettikten sonra aynı hadisi ikinci isnâdıyla vermek istediğinde metni aynen zikretmeyip ikinci isnadı verdiği yerde kullanılan tabirlerdir. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, T.D.V. Yayınları, Ankara, s. 236.

53 İbnu's- Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 232.

54 es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 166.

55 el-Uş, *el-Hatîb el-Bağdâdî*, s. 151.

56 Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIII, 419.

Şunu belirtmeliyiz ki Hatîb'in kendisinden sonrakilere tesirinin tezâhürü en fazla *el-Kifâye* ve *el-Câmî* adlı eserlerinde görülmektedir. Önceki başlıkta Hatîb'in hadis usûlü görüşleri bakımından diğer usulcüler üzerindeki etkilerinden bahsederken bu iki eserden yeterince örnekler vererek konuyu vuzûha kavuşturmak istedik. Fakat Hatîb hadis usulünün çeşitli konularına dair müstakil eserler de kaleme aldığından söz konusu ilmi disiplin içinde bu yönüyle de tanınan biridir. Neticede onun için söylenmiş olan “Hiçbir hadis ilim dahil yoktur ki Hatîb'in o konuda müstakil bir kitabı bulunmasın”⁵⁷ sözü eserlerinin diğerleri üzerindeki etkisini ayrı bir başlık altında incelemeyi gerekli kılmaktadır.

Hatîb'in diğer hadis usulcülerini üzerindeki etkisi özellikle onun hadis ricâline dair kaleme aldığı eserlerde de kendini göstermektedir. Daha sonraki hadis usûlü müellifleri Bağdâdî'nin zikrettiğimiz konuyla ilgili eserlerinden sadece nakiller yapıp onun görüşlerini aktarmakla kalmamışlar aynı zamanda bu eserler üzerine çeşitli çalışmalar kaleme almışlardır. Mesela Hatîb'in *el-Esmâ'îl- mübheme fi'l-enbâ'îl- muhkeme* adlı eseri bunlardan biridir. Kitapta müphem kişilerin bulunduğu hadisler, onların kimliklerinin açıklanmış şekillerinin geçtiği (muhkem) hadislerle bir araya toplanmıştır. Konuların önce müphem kişinin geçtiği rivâyet, peşinden de onun açıklandığı rivâyet verilmek suretiyle işlendiği kitap müphem isimlerin alfabetik sıralanmasına göre tertip edilmiştir. Dört ana bölüme ayrılan kitapta Hatîb müphem isimlerin geçtiği haberleri onları açıklığa kavuşturacak rivâyetlerle birlikte ele almaktadır.

Hadis metinlerinde geçen müphem isimlerle ilgili olarak önemli ve hacimli bir kaynak olan bu eserin tertibinin, müphem şahısların isimlerine göre olması dolayısıyla ondan istifadeyi zorlaştırdığı söylenmektedir.⁵⁸ Hatîb'in bu eserini en-Nevevî (676/1277) *el-İşârât ilâ beyâni'l- esmâ'îl-mübhemât* ismiyle ihtisâr etmiştir.⁵⁹ Nevevî hadis metinlerinde geçen müphem şahısların açıklanması ve bu yolla bilinmesinin, hadis ilimlerinin bir branşı olduğunu söyleyerek bu konuda ilim ehline üstünlüğü maruf olan Hatîb'in kitabını ihtisâr etmeyi uygun bulduğunu ifade etmiştir.⁶⁰ Nevevî, kolay istifade edilmesi düşüncesiyle kitabında müphem şahsın geçtiği hadisleri sahâbeden olan ilk râvilerinin meşhur isim ve künyelerine göre alfabetik olarak tertib etmiştir. Ayrıca Hatîb'in yer vermediği bazı hususlara da yer vermiştir.

Hatîb'in hadis usulüyle ilgili kaleme aldığı eserlerde en önemli tesiri İbnu's-Salâh üzerinde görmemiz mümkündür. Daha önce de belirttiğimiz gibi İbnu's-Salâh başta *el-Kifâye* ve *el-Câmî* adlı eserlere olan hakimiyetini, ele aldığı konuların takdiminde yeterince göstermiştir. Ayrıca, Bağdâdî'nin *el-Fasl li'l-vasf*⁶¹, *Abbârü men haddese ve nesiyeh*⁶², *Temyîzi'l-mezîd fi muttasili'l-*

57 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 31.

58 Mehmet Eren, *Hadis İlmünde Ricâl Kitapları ve İlmî Değerleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, s. 184, 185.

59 Bu kitap Hatîb'in *el-Esmâ'îl- mübheme*'sinin sonuna eklenmiştir. bkz. en-Nevevî, *el-İşârât ilâ beyâni'l- esmâ'îl-mübhemât* (Hatîb'in *el-Esmâ'îl-mübheme*'si ile) Kahire 1992.

60 en-Nevevî, *el-İşârât*, s. 532'den naklen, Eren, *Hadis İlmünde Ricâl Kitapları ve İlmî Değerleri*, s. 185.

61 İbnu's- Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 98.

62 İbnu's- Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 118.

*esânîd*⁶³, *et-Tafsîl li mübbemil-merâsîl*⁶⁴, *es-Sâbuk ve'l-lâhik*⁶⁵, *el-Müttefik ve'l-müşterik*⁶⁶, *Telhâsi'l-müteşâbih fi'r-resm*⁶⁷, *Râfi'ul-iriyâb fi'l-kulûb mine'l-esmâ' ve'l-elkâb*⁶⁸ adlı eserlerinin içeriğinden de haberdar olduğu İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime*'de verdiği bilgilerden açıkça anlaşılmaktadır. Çünkü İbnu's-Salâh bu kitapların her birinin ifade ettikleri konuları kendi eseri *Mukaddime*'sinde ele alırken aynı zamanda bu konuların daha geniş ve mükemmel bir şekilde Hatîb'in söz konusu eserlerinde geçtiğini zaman zaman belirtmektedir.

Mesela Bağdâdî'nin *el-Fasl li'l-vasl* adlı eseri ele alındığında müellifin hem İbnu's-Salâh hem de diğer hadis usulcileri üzerindeki etkisi açıkça görülebilir. Hatîb müdrec hadislerle ilgili olarak *el-Kifâye*'sinde fazla bir bilgi vermemektedir. Bu konuyla ilgili geniş değerlendirme ve ayrıntıları müellifin *el-Fasl li'l-vasl el-müdrec fi'n-nakl* adlı eserinde bulabiliriz. İbnu's-Salâh müdrec konusunu Hatîb'ten nakillerle ele aldıktan sonra onun bu konuda sadra şifa olacak düzeyde *el-Fasl li'l-vasl* eserini ismen zikrederek konuyu kapatmıştır.

Bilindiği kadarıyla *el-Fasl li'l-vasl* müdrec hadisler konusunda yazılan ilk eserdir. İlk olması ve günümüze kadar ulaşması hasebiyle daha sonraki muhaddislere de kaynaklık yapmıştır. İbn Hacer *Takrîbu'l-menbec bi-tertîbi'l-Müdrec* ismiyle ihtisâr etmiş. Fakat İbn Hacer'in bu çalışması günümüze kadar gelememiştir. Bunun yanında es-Suyûtî *el-Medrec ile'l-mudrec* adlı çalışmasıyla İbn Hacer'in *Takrîbu'l-menbec*'ini ihtisar etmiştir. Müdrec hadisle ilgili olarak birçok misalde ve konuda Hatîb'ten nakilde bulunan İbnu's-Salâh ve İbn Hacer özellikle isnattaki idrâc ile ilgili bazı konularda Hatîb'in kabul ettiği isnat idrâcına maddeler eklemiştir.

Hatîb'in tesirini göstermesi bakımından, hadis usulüyle ilgili konuları ihtiva eden ve kendisinden sonrakilerce üzerinde çalışmalar yapılan eserleri sadece bunlardan ibaret değildir. Biz konuyu uzatmamak adına bunlardan bazılarına değindik. Buna ilâveten onun *Men vâfekat kânyetühû isme ebîh*, *el-Mü'tenif fi tekemileti'l-Muhtelif ve'l-mü'telif* gibi eserleri de bu kategoride değerlendirilebilir.

Bunun yanında doğrudan hadis usûlü alanıyla ilgili olmasa da onun bazı eserleri de kendisinden sonraki âlimleri etkilemiş, onlara ilham kaynağı olmuştur.

Misâl olarak onun *Şerefu ashâbi'l-badîs* adlı eseri bu alanda değerlendirilebilir. *Şerefu ashâbi'l-badîs*, Hatîb'in hadisi ve hadis ehlini müdafaası için kaleme aldığı bir eserdir. Hatîb'ten önce *Şerefu ashâbi'l-badîs* türü çalışmaların usûl-ü hadis kitaplarının mukaddimelerinde, sınırlı ölçüler içinde yapıldığı görülmektedir. Mesela er-Ramehurmuzî'nin *el-Muhaddisul-fâsil* adlı eserinin baş tarafında ve yine en-Neysâbü'rî'nin *Ma'rifetü ulûmi'l-badîs*'inin mukaddimesinde bunu görmemiz mümkündür. Fakat Hatîb'in *Şerefu ashâbi'l-badîs*'inin kendi sahasında

63 İbnu's- Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 287.

64 İbnu's- Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 289.

65 İbnu's- Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 318.

66 İbnu's- Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 358.

67 İbnu's- Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 365.

68 İbnu's- Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 369.

yazılmış ilk müstakil kitap olduğu söylenmektedir. Daha sonra da Hatîb'in açtığı bu yolda birçok eserler kaleme alınmıştır.

Mesela Ebû Alî İbnu'l-Bennâ el-Hasan İbn Ahmed el-Hanbelî el-Bağdâdî (ö. 471/1079) tarafından aynı isimde bir eser kaleme alınmıştır. Daha sonra sırasıyla, el-Herevî (ö. 481/1088)'nin *Kitâbu menâkibi ehli'l-âsâr*, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ebî Nasr Futûh el-Humeydî (ö. 488/1095)'nin *Kasîdetü fî'r-red men âbe'l-badîse ve ehlebû*, Ebu'l-Muzaffer Mansûr İbn Muhammed es-Sem'ânî (ö. 489/1096)'nin *el-İntisâr li-ashâbi'l-badîs*, Ebu'l-Vefâ Alî İbn Akîl (ö. 513/1119)'in *el-İntisâr li-ehli's-sünne (badîs)*, İbn Asâkir (ö. 571/1176) 'in *Kitâbu fazîli ashâbi'l-badîs*, Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1201)'nin *Menâkibu ashâbi'l-badîs*, Ebû Abdullah Muhammed İbn Abdulvâhid el-Makdisî (ö. 643/1245) aynı isimdeki kitabı kaleme alınmıştır. Bu eserleri kaleme alanların birçoğunun Hatîb'le bire bir ilmi münasebetlerinin olduğu da görülmektedir.⁶⁹ Hatîb'in bu mahiyetteki bir eserle açtığı çığır neticesinde özellikle de onunla bire bir münasebeti bulunanlardan bazılarının hem de aynı isimle kaleme aldıkları eserler müellifin sadece hadis usulcülere değil diğer branştaki alimler üzerindeki tesirini göstermesi bakımından büyük bir öneme sahiptir.

Yine bir hadis usûlü kitabı sayılmamakla birlikte hem hadis usulcülerin hem de İslâmî ilimlerin diğer alanlarıyla ilgilenen âlimlerin kendisine müracaat etmeden geçemediği ve üzerine birçok çalışmaların yapıldığı, Hatîb'in *Târîhu Bağdâd* adlı eseri de tesirleri bakımından önemli bir konuma sahiptir.

Matbu nüshasında düşen biyografiler hariç, kitapta 7831 şahsın bilgilerinin mevcut olduğu bilinmektedir.⁷⁰ İçeriği bakımından birçok sınıftan meslek erbabının bulunmasının yanında ele alınan biyografilerin dört binine yakınının muhaddislerden meydana gelmesi⁷¹ eserin hadis ricâlî bakımından önemini ortaya koymaktadır. Bağdâdî'nin bu kitabı hadis ricâlî ilmi hakkında karar verilip zayıf veya sika kabul edilecek birçok râvinin ahvalini beyan etmesi açısından sık sık kendisine atıflar yapılan önemli bir eserdir. Sadece bu yönüyle kalmayıp, senelere göre olayları ele alan İbnu'l-Cevzî'nin *el-Muntazam*, İbn Kesîr'in *el-Bidâye*, İbn Esîr'in *el-Kâmil* adlı eserinde *Târîhu Bağdâd*'a birçok atıfların yapıldığının görülmesi aynı zamanda bu eserin tarih yazıcıları için de başucu kitabı olduğunu göstermektedir.

Hatîb, yazdığı bu eserle kendisinden sonra kaleme alınan ricâl kitaplarına da çok önemli kaynak olmuştur. Özellikle Bağdâdî'ların hal tercemelerinde kendisinden bolca iktibaslar yapılmıştır.⁷² Bundan dolayı da eser üzerine birçok zeyl ve ihtisar çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların en önemlileri; Ebû Gâlib Şücâ b. Fâris ez-Zühli (ö.

69 Mesela bunlardan Ebû Abdullah Muhammed İbn Ebî Nasr Futûh el-Humeydî (ö. 488/1095)'nin Hatîb'le karşılıklı eser alışverişinde bulunduğu, Ebu'l-Vefâ Alî İbn Akîl (ö. 513/1119)'in ise Hatîb'ten ders aldığı söylenmektedir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs* (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları), Muhakkikin açıklaması, s. 14-16.

70 Bkz. Eren, *Hadis İlmünde Ricâl Kitapları ve İlmî Değerleri*, s. 328.

71 Bkz. et-Tahhân, Mahmûd, *el-Hâfîz el-Hatîb el-Bağdâdî ve eseruhû fî ulûmi'l-badîs*, Riyâd, I. Baskı, 1401/1981, s. 278.

72 Söz konusu iktibaslar için bkz. el-Ömerî, Ekrem Ziyâ, *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fî Târîhi Bağdâd*, Dârü Tayyibe, II. Baskı, Riyâd, 1985. s. 92-93.

507/1113)'nin Zeyl olarak *Bağdâd Târihi*'i⁷³, Ebû Sa'd Abulkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî (ö. 562/1166)'nin 10–15 ciltlik *zeyl*⁷⁴ el-Melikü'l-Muazzam Âsâ b. Ebî Bekr el-Eyyûbî (ö. 624/1226)'in *er-Redd alâ Ebî Bekr el-Hatîb* adlı kitabı, Muhammed b. Mahmûd İbnü'n-Neccâr (ö. 634/1245)'in Semânî ile İbnü'd-Dübeysî'nin kitaplarını bir araya getirerek ve kendisinden de ilaveler yaparak *et-Târihu'l-mücedded li Medînetü's-selâm* adını verdiği 16 ciltlik kitabı. İbnü'n-Neccâr'ın bu kitabı üzerine sonraki âlimler tarafından bazı çalışmalar yapıldığı belirtilmiştir.⁷⁵ Ayrıca yine Ebû Ali Yahyâ b. Ubeydillah'ın *el-Muhatâr min muhtasarı Târihu Bağdâd* adlı eseri⁷⁶, İbn Manzûr Muhammed b. Mükerrrem ve ez-Zehebî'nin *Târihu Bağdâd*'i ihtisar ettikleri çalışmaları⁷⁷ Hatîb'in söz konusu eseri üzerine yapılan belli başlı çalışmalardan bazılarıdır.

Biz Hatîb el-Bağdâdî'nin diğer hadis usulcülerini üzerindeki etkisini bu kısımda iki ana başlık etrafında ele alarak incelemeye çalıştık. Bunlardan ilkinin onun görüşleri oluşturmaktaydı ki, bu bölümde aynı zamanda eserlerinin içeriğine yönelik kendisinden yapılan nakilleri de söz konusu yaptık.

Bağdâdî'nin etkilerinin en bâriz tezâhürü İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinde ortaya çıkmaktadır. İbnu's-Salâh kimi zaman Bağdâdî'nin ismini, kimi zaman da onun eserlerini açıkça zikrederek ondan birçok alıntılarda bulunmuş ve onun görüşlerini birçok yerde aynen kabul etmiştir. Hatta bu tesir bazen onun Bağdâdî'den naklettiği rivâyetleri olduğu gibi nakletmesi şeklinde kendini göstermiştir. Söz konusu bu durum en fazla *Mukaddime* üzerine yapılan ihtisâr ve şerh çalışmalarıyla diğer hadis usûlü eserlerinde de görülmektedir. Özellikle de İbnu's-Salâh'ın kendisinden öncekilerden en fazla Hatîb'ten faydalanmasının sebebini, ilk olarak *el-Kifâye*'nin muhteva bakımından daha zengin, tertîp bakımından daha düzenli olmasına, daha sonra da Hatîb'in hadis usûlü konularıyla ilgili birçok eserinin bulunmasına bağlayabiliriz.

Hatîb'in kendisinden sonraki usûl-ü hadisçiler üzerindeki etkileri muhteva yönünden belirgin olsa da konuların tertibi yönünden bu tesirin aynı derecede olduğunu söylemek güç olur. Çünkü zaten İbnu's-Salâh onun dağınık vaziyette bulunan görüşlerini ve konuları bir araya getirmeyi hedeflemiştir. Buna ilaveten daha sonraki hadis usulcülerini de ekseriyetle İbnu's-Salâh'ın tertibine uymuşlardır. Hatîb'in İbnu's-Salah üzerindeki etkileri hesaba katılarak düşünülecek olursa o zaman "İbnu's-Salah üzerine yapılmış her bir şerh ve ihtisâr çalışması aynı zamanda Hatîb'in *el-Kifâye*'si üzerine yapılmış bir çalışma olarak da kabul edilebilir" dememizde bir sakınca olmasa gerek.

73 Bu çalışma ve bundan sonraki vereceğimiz çalışmalar için bkz. Eren, *Hadis İlmünde Ricâl Kitapları ve İlmî Değerleri*, s. 331. *Târihu Bağdâd* üzerine yapılan bu zeyl çalışması için ayrıca bkz. Zehebî, *Tezâkiratü'l-huffâz*, IV, 27.

74 Eser hakkında diğer bilgiler için bkz. Eren, *Hadis İlmünde Ricâl Kitapları ve İlmî Değerleri*, s. 332.

75 Eren, *Hadis İlmünde Ricâl Kitapları ve İlmî Değerleri*, s. 332.

76 Mevcut nüshaları için Bkz. Eren, *Hadis İlmünde Ricâl Kitapları ve İlmî Değerleri*, s. 333.

77 Bkz. Eren, *Hadis İlmünde Ricâl Kitapları ve İlmî Değerleri*, s. 333.

B. Bağdâdî'nin Hadis Usulüne Yaptığı Katkılar

Mustalahu'l-hadis ilmi, İslâm'ın ilk üç asrında bu isimle bilinen bir ilim hüviyetini henüz kazanmadığı gibi, çeşitli bölümlerini bir araya getiren tek bir kitap halinde de tasnif edilmemişti.

Fakat bu ilmin bazı konularına dair müstakil çalışmalar da yok değildi. Mesela “cerh ve ta'dil” “muhtelifu'l-hadis” “ilel” ve diğer bazı münferit bölümlerde kitaplar kaleme alınmasına rağmen, mustalahu'l-hadise ait, bu ilmin bütün bölümlerini içine alan ve kaidelerini toplu olarak ortaya koyan eserler hicrî üçüncü asırdan sonra ortaya çıkmıştır. Bu konuda müstakil ilk kitap yazan kişi olarak *el-Mubaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî* adlı eser sahibi er-Râmehmûmûzî (ö. 360/971) gösterilmektedir. Fakat müellif, bu kitaba hadis usûlüyle ilgili bütün konuları almamıştır. Daha sonraları ise bu alanda en-Neysâbûrî (ö. 405/1014) *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* adlı eserini kaleme almıştır. Bunlardan sonra Hatîb el-Bağdâdî gelmiştir. O, *el-Kifâye*'sinde usûl konularını kendilerinden önceki usûlcülerden daha teknik ve geniş olarak işlemiştir. Bunun yanında müellif rivâyet adabıyla ilgili *el-Câmî li ahlâki'r-râvî* adlı eser kaleme almıştır. Hadis usûlünün çeşitli konularıyla ilgili birçok eser yazan Bağdâdî hakkında “*وقل فن من فنون الحديث إلا وقد صنف فيه كتابا مفردا*” *Hadis ilmi ile ilgili ne kadar ilim varsa, o konuda müstakil bir kitap vücûda getirmiştir*⁷⁸ denilerek onun bu alandaki konumuna dikkat çekilmiştir.

Bu kısmında Hatîb'in hadis usûlü ilmine katkılarını ele alacağız. Fakat bu hususta ayrıntıya girmekten ziyade daha çok onu orijinal kılan özellikler üzerinde duracağız.

Daha önce de zikettiğimiz gibi Hatîb'in *el-Kifâye*'sinin muhteva zenginliği ve hadis usulünün bazı konularına dair kaleme aldığı müstakil eserleri, usûl-ü hadis alanında konu ve kavramlar bakımından onu diğerlerinden daha fazla ön plana çıkarmıştır. Müellifin *el-Kifâye*'sinin muhteva bakımından zengin olması, bir yönüyle onun kendisinden önce işlenen birçok hadis usûlü konusunu daha geniş şekliyle eserinde incelemesine bağlanabilir. Fakat aynı zamanda bazı hadis usûlü konularıyla bunlar içerisindeki çeşitli kavramların da ilk defa *el-Kifâye*'de ele alınması eseri daha da kıymetli kılmıştır. *el-Kifâye*'nin sözü edilen *özellik*ine ilaveten diğer eserleri de hesaba katılarak düşünüldüğünde Hatîb'in, hadis usulü ilmine katkılarının daha net ortaya çıkacağı kanaatindeyiz.

Bazı hadis usûlü konularının ilk defa Hatîb tarafından ele alınması, bu konular içerisindeki kavramların ilk tanımının onun tarafından yapılması ya da bunların bir hadis usûlü konusu olarak ilk defa onun tarafından işlenmesi müellifin orjinalliğini yansıtan belli başlı unsurlardır.

İşte biz bu kısmında Hatîb'in hadis usûl-ü hadis ilmine kazandırdığı belli başlı konu ve kavramlarını ele alacağız. Bütün bunları yaparken daha çok *el-Kifâye* ve *el-Câmî* adlı eserleri dikkate alacağız.

78 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 32.

Muhteva yönüyle kıyaslandığında Hatîb'in *el-Kifâye*'sinin kendinden önceki eserlerden farklılıklarından birinin *mütevâtir* ve *âbâd* konularını ele alması olduğu görülür. Önceden daha çok fıkıh usulü ve kelâm iliminin konu alanına giren bu iki terimi bir hadis usulü konusu olarak ilk defa Hatîb ele almış ve bu terimlerin de usûl-i fıkıhçılardan ve kelimcilerden yararlanarak tanımlarını yapmıştır.⁷⁹

Her ne kadar İbnu's-Salah bu konuyu ilk defa ele alan kimsenin Hatîb el-Bağdâdî olduğunu söyleyip, onun ifadelerinden yola çıkarak müellifin, mütevâtir haber konusunda usûl-i fıkıhçılara ve kelimcılara tâbi olduğunu belirtse de hem kendisi hem de diğer hadis usulcileri bu konuyu ele aldıklarında daha önce de değindiğimiz gibi Hatîb'i zikretmeden geçememişlerdir.⁸⁰

Bağdâdî'nin hadis usulü ilmine en büyük katkılarında biri de *icâzet* konusunda olmuştur. Râmerhurmi'nin eserinde çok dar kapsamlı ve sadece rivayetlere dayalı olarak ele alınan icâzet konusu Hâkim en-Neysâbûrî'de yok denecek kadar az işlenmektedir. Fakat Hatîb'in özellikle *el-Kifâye*'de ve kısmen *el-İcâze lil ma'dum* adlı kitabındaki icâzet ve münâvele ile ilgili değerlendirmeleri genel olarak ele alındığında şu görülmektedir:

Bağdâdî'nin icâzet ve münâvele konularını ele alırken icâzetin sözlük anlamından tutun da ıstılahi tanımı, icâzetin kabul edilme ve edilmeme nedenleri, kabul edenler ve reddedenler, icâzet çeşitleri ve bu çeşitlerin ayrı ayrı maddelerle gruplandırması onun söz konusu meseleyi tam bir akademik çalışma niteliğinde ele aldığını göstermektedir.⁸¹

Hatîb kendisinden öncekilerin nakillerine dayanarak icâzetin terim ve ıstılahî tariflerini şu şekilde vermektedir: *İcâzet*, arapların hayvanlarını ve ekinlerini suladıkları su manasına "cevâzü'l-mâ" tabirinden alınmadır. Bir kimse diğerinden hayvanını veya tarlasını sulamak için su isteyip de aldığına "istecetü fülânen fe-ecâzenî" (falancadan su istedim verdi) der. Öğrencinin şeyhten ilmini istemesi şeyhin de öğrenciye ilminin nakli için izin vermesi de bu şekilde olmaktadır. Burada icâzet isteyen öğrenciye *müstecîz*, icâzeti veren şeyhe de *müccîz* denir.⁸²

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi kendisinden önce sınırlı şekilde ele alınsa da icâzeti tanımlayıp birçok yönlerini daha derinlemesine inceleyen Bağdâdî'nin bu konuyu ele alış yöntemiyle hadis ilmine katkısı büyük olmuştur.

Hadis usulü konusu içerisinde *icâzet* ile bağlantısı olan *tedlîs* ve *müdelles* kavramları da Hatîb tarafından bu bağlantı örgüsüyle ele alınmıştır. İcâzet tanımını hadis usulü kitabına dahil eden Bağdâdî, bununla bağlantılı sayılacak *tedlîs*, *müdelles* ve *tesniye tedlîsi* gibi kavramları da tanımlarıyla birlikte ele almıştır.

79 Geniş bilgi için bkz. *Mütevâtir ve âbâd* konuları. Ayrıca bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 32.

80 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 267.

81 Geniş bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 348-389; *el-İcâze lil ma'dum ve'l-mechûl*, s. 79-83.

82 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 348.

Bağdâdî'ye göre *tedlîs*, râvinin naklettiği hadisi kendisinden işitmediği bir kimseden nasıl aldığı beyan etmeksizin ondan işitmiş zannı uyandıracak şekilde rivâyet etmesidir.⁸³ Bağdâdî burada tedlîsin tanımını yaparken, râviyle şeyhin muâsır olmasını veya karşılaşmasını söz konusu etmemektedir. Fakat *el-Kifâye*'nin ilk bölümlerinde *müdelîs*'in tanımını yaparken muasır olma ve karşılaşma kıstasını esas almıştır.⁸⁴ Tedlîsi ilk defa tarif ettiği söylenen⁸⁵ *Şâfiî*, *nakleden râvinin karşılaşmış olmasından bahsetmektedir*.⁸⁶

Bağdâdî *el-Kifâye*'sinde tedlîsi üçe ayırarak incelemektedir.⁸⁷ Kaynaklarda *tesviye tedlîsi*, râvinin, hadisini makbûl ve sahîh göstermek için senette bulunan fakat kendi şeyhi olmayan birini zayıf veya kendinden daha küçük olduğu için atlayarak, hadisi sadece sika râvilerden rivâyet etmiş gibi göstermesine denir.⁸⁸ Her ne kadar Bağdâdî tedlîsi *isnâd tedlîsi* ve *şüyûh tedlîsi* diye ikiye ayırıp tesviye tedlisinden isim olarak bahsetmese de başka bir açıdan baktığında tesviye tedlisini isnâd tedlisinin devamı gibi görse de⁸⁹ bazı kaynaklarda müelîfin tarifini yaptığı bu tedlisin *tesviye tedlîsi* olduğu belirtilmiştir.⁹⁰ Hatîb'den önceki hadis usulcülerinin eserlerinde tesviye tedlisini ismen bu şekilde tedlîsin bir çeşidi olarak gören veya yukarıdaki tanıma benzer bir tanımla tarif eden bir hadis usulcüsü tespit edemedik. Fakat buna tesviye tedlisi ismini veren kişinin İbnü'l-Kattân olduğu söylenmektedir. Muhaddislerden tesviye tedlisine güzelleştirme manasına gelen *tecvîd* isminin de verildiği nakledilmektedir.⁹¹ Bağdâdî'nin bu tedlisi tarif ettikten sonra bunun yapılaş amacının hadisi güzelleştirmek olduğunu belirtmesi⁹² *tecvîd* manasının verilmesine vesile olmuştur denilebilir. Buradan da anlaşıldığı üzere daha sonraki hadis usulcülerinin *tedlîs*, *müdelîs*, *müdelles* ve *tesviye tedlîsi* gibi kavramları tanımlamalarına Hatîb'in verdiği tariflerin de kaynaklık ettiği görülmektedir.

Ayrıca mezkûr kavram ve konular yanında *merfû* ve *maktûl* kavramlarının tanımları ve bunların müstakil bir hadis usûlü eserinde ele alınması da yine Hatîb'le başlamıştır.

83 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 395.

84 Bağdâdî'ye göre aynı asırda yaşmasına rağmen karşılaşmadığı veya karşılaşp da kendisinden hadis almadığı bir kimseden hadis duymuş vehmi uyandıracak şekilde rivâyette bulunan kimseye *müdelîs*, bu tür rivâyete de *isnâd tedlîsi* denir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 38.

85 Bkz. Bünyamin, Erul, "Tedlîs", *DİA*, XI, 263.

86 Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs b. Abbâs b. Osman b. Şâfiî (ö. 204/819), *er-Risâle* (thk. Ahmed Şâkir, Mektebetü'l-Halebî), Mısır 1358/1940, s. 371.

87 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 38, 395, 403.

88 Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılabları* (çev.: M. Yaşara Kandemir), Marmara Üniv. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 145. Tesviye tedlisinin çeşitli tarifleri için ayrıca bkz. es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 257; Cezâirî, *Tevhîhü'n-nażar*, II, 568; Ahmet Naim, *Sahîb-i Buhârî muhtasarı Tecrîd-i sarîb tecemesi* (*Mukaddime*), Ankara 1976, s. 172; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 397.

89 Hatîb el-Bağdâdî, bkz. *el-Kifâye*, s. 38, 395, 403.

90 Bu kaynaklardan bazıları: es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 257; Cezâirî, *Tevhîhü'n-nażar*, II, 568; Ahmet Naim, *Sahîb-i Buhârî muhtasarı Tecrîd-i sarîb tecemesi* (*Mukaddime*), s. 171; Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılabları*, s. 145; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 397.

91 Cezâirî, *Tevhîhü'n-nażar*, II, 567; Ahmet Naim, *Sahîb-i Buhârî muhtasarı Tecrîd-i sarîb tecemesi* (*Mukaddime*), s. 173.

92 Bu mana için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 402.

Kaynaklarda merfû hadisin klasik tanımı; Hz. Peygamber'e ait söz, fiil ve takrirlerdir. Onu Hz. Peygamber'e izâfet edenin sahâbî, tâbîi veya daha sonraki râvilerden biri olması ve senedinin muttasıl olup olmaması arasında herhangi bir fark yoktur.⁹³ Bu tarif göz önüne alındığında, merfû hadisin her zaman muttasıl olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda merfû bir hadis, senetten sahâbînin düşmesiyle *mürsel*, isnadından bir kişinin düşmesiyle veya senette mübhem bir kişinin bulunmasıyla *münkâtı*, iki ve daha fazla râvinin düşmesiyle de *mu'dal* olabilir.⁹⁴ *Günümüze kadar gelebilen hadis usûlü eserlerine bakıldığında merfû hadisin istilâhî tanımını ilk olarak yapan hadis usûlcüsünün Hatîb olduğu görülmektedir. Merfû hadisi, "sahabenin, Rasûlüllah'ın söz ve fiilleriyle ilgili verdiği haberler"* şeklinde tarif eden Bağdâdî⁹⁵ Hz. Peygamber'in takrirlerini tanım dışında bırakmıştır. Ayrıca Hatîb tâbîin ve daha sonrakilerin Hz. Peygamber'e izâfe ettiklerini merfû hadis tanımına dahil etmemiştir. Halbuki yukarıda da belirttiğimiz gibi merfû hadisin meşhur olan tanımına göre sahâbeyle birlikte tâbîin ve daha sonrakilerin Hz. Peygamber'e izâfe ettikleri söz, fiil ve takrirleri de bu kapsama girmektedir.⁹⁶ Fakat bu konuya İbn Hacer'in açıklık getirdiği belirtilmektedir. Burada Hatîb, bir hadisin merfû olması için onun sahâbî tarafından Hz. Peygamber'e izâfe edilerek rivâyet edilmesini şart koşmamıştır. Onun sözleri hadisi Hz. Peygamber'e nisbet edenin daha çok sahâbî oluşuna göredir.⁹⁷

Maktû hadîs ise tâbîinden nakledilen söz ve fiillerdir.⁹⁸ İmâm Şâfiî (ö. 204/819), Taberânî (ö. 360/970), Ebû Bekr el-Humeydî (ö. 219/834) ve Dârekutnî (ö. 385/995), gibi bazı muhaddisleri hadis istilâhlarının tamamen yerleşmediği dönemde maktû kavramını mev-sûl olmayan *münkâtı* manasında kullandıkları görülür. Fakat bunun aksine tâbîin sözlerine *münkâtı* denildiği de görülmektedir. *Maktû* kavramını tâbîine ait söz ve fiillerle beraber daha sonrakilerin söz ve fiilleri için de kullananlar vardır. Hatîb ise bazı hadisçilerin *münkâtı* terimini "*tabîine ve daha sonrakilere ait nakledilen söz ve fiiller*" şeklinde tarif ettiklerini belirtir⁹⁹ de, İbnu's-Salâh bu görüşe katılmamaktadır. *Maktû* terimi içerisine tâbîinin sadece söz ve fiilleri dâhil edilirken onların takrirleri bu tanım dışında tutulmuştur. Fakat daha sonraları tâbîinin takrirlerini de maktûnun tarifinde verenler olduğu görülmektedir.¹⁰⁰

Maktû terimine kronolojik seyri içerisinde bakıldığında hadis usûlü müellifleri arasında bunu ilk kullanan kişinin Bağdâdî olduğu görülür. Hatîb burada maktûyu "*isnâdî tâbîinde*

93 es-Sehâvî, *Fethu'l-muğs*, I, 131; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 131; Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, I, 175.

94 İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî (ö. 463/1070), *et-Tembîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd* (thk. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî Muhammed Abdülkebir el-Bekrî), Vüzerâtü umûmi'l-evkâf ve's-şu'ûni'l-İslâmiyye, el-Mağrib, 1387, I, 25; İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 49-51; es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 202; Kâsımî, *Kavâidü'l-tabdîs*, s. 123; Subhî es-Sâlih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstilâhları*, s. 180.

95 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 37.

96 Merfû hadisin tanımı için bkz. es-Sehâvî, *Fethu'l-muğs*, I, 131; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, s. 131; es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 202; Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, I, 175; Kâsımî, *Kavâidü'l-tabdîs*, s. 123.

97 es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 202.

98 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 47; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğs*, I, 139; es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 218.

99 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 38.

100 İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, s. 47-49; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğs*, I, 139-140; es-Suyûtî, *Tedrib*, I, 218.

kalan haberler” şeklinde tarif etmektedir.¹⁰¹ Hatîb’den önce kaleme alınan hadis usûlü eserlerinden Râmezhurmizî’nin *el-Muhaddisu’l-fâsil*’ında *maktû* tarifi yapılmazken, en-Neysâbüri ise *Ma’rifetü ulümi’l-badîs*’inde *mevkâf* hadisi müstakil bir başlık altında ele alırken maktûyu zikretmemiştir.

Buraya kadar ele aldığımız hadis usulünün temel meselelerinden olan çeşitli kavram ve konuların hadis usûlü eserlerinde ilk tarifinin ya da bir konu olarak ilk defa işlenişinin Hatîb tarafından gerçekleştirilmiş olması onu özgün kılan belli başlı unsurlardan biridir. Müellif söz konusu kavram ve konuların tanımlarını hadis usûlü eserlerine taşımakla kalmamış bunlardan çoğunu değişik başlıklar altında genişleterek kendisinden sonrakilere geniş bir miras da bırakmıştır. Bundan ötürü bu meseleler müteahhirûn diye nitelenen hadis usulcileri tarafından ele alındığında mutlaka Hatîb’e ve onun eserlerine doğrudan ya da dolaylı atıflarda bulunulmuştur.

Hatîb, yukarıda bahsettiğimiz konu ve kavramlar yanında alanında ilk olması hasebiyle *es-Sâbık ve’l-lâhik*, *el-Fasl li’l-nasıl* gibi eserleri özellikle de hadis ricali ilminin birçok konusuna dair müstakil olarak kaleme aldığı diğer telifatları yönünden de hadis usulü ilmine büyük katkıda bulunmuştur.

5. SONUÇ

Hatîb el-Bağdâdî özellikle hadis usûlü alanında olmak üzere İslâmi ilimlerin birçok farklı branşında eserler kaleme almış bir şahıstır. Hayatının en erken döneminde hadisten fıkıha, tarihten edebiyata kadar kaleme aldığı eserlerle kendisinden sonrakiler üzerinde derin tesirleri olan müellifin *el-Kifâye*’si ile hadis usulcileri, *el-Fakîh*’iyle fıkıhçılar, *Târîhu Bağdâd* adlı eseriyle de tarihçiler nezdinde hatırı sayılır bir yeri ve önemi vardır.

Bağdâdî’nin hadis usulücülüğünü ortaya koymaya çalıştığımız bu araştırmamızda onun *el-Kifâye*’sinin büyük bir önemi vardır. Çünkü bu eser özellikle kendisinden önceki hadis usûlü eserleriyle hatta kendisinden sonra da bazı hadis usûlü eserleriyle mukayese edildiğinde sınırı, muhtevası, tertibi ve metodu açısından belirli üstün vasıfları açıkça görülebilmektedir.

Bağdâdî’nin hem eserleri hem de görüşleri bakımından hadis usûlü alanındaki nüfuzu ve önemi kendisinden sonrakilerin eserlerinden de açıkça anlaşılmaktadır. Özellikle İbnü’s-Salâh üzerindeki tesiri Hatîb’in önemi ve konumunu ortaya koymasından daha aşıkardır.

Hatîb bazı hadis usûlü konularına dair kaleme aldığı müstakil eserlerle de kendisinden sonrakilere kaynaklık etmiş, bu alanda açtığı çığırda sonrakilere örnek olmuştur. Hatîb’in ortaya koyduğu bu eserler üzerinde yapılan ihtisâr ve şerh çalışmaları ayrıca bu alanda yazılan benzer kitaplar branşlaşmaya katkı sağlamış böylece konuların anlaşılması yönünden büyük ve daha sistematik bir bilgi birikimi meydana gelmiştir. Bağdâdî özellikle hadis ricâliyle ilgili birbiri ardında kaleme aldığı eserlerle bu alanda yeri doldurulamaz bir mevkiye sahiptir.

101 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi*, II, 191.

KAYNAKÇA

Ahmet Naim, *Sahîb-i Buhârî muhtasarı Tecrîd-i sarîb tecemesi (Mukaddime)*, Ankara 1976.

İbn Abdilberr, *Ebû Ömer Yâsuf b. Abdullah Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî (ö. 463/1070), et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd* (thk. Mustafa b. Ahmed el-Ulvî Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî), Vüzerâtü umûmi'l-evkâf ve's-su'ûni'l-İslâmiyye, el-Mağrib 1387.

İbn Asâkîr, *Ebûl-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah (ö. 571/1176), Târîhu Dimeşk* (thk. Amr b. Garâme el- Umrevî), Dâru'l-Fiker, y.y. 1995.

İbnu'l-Cevzî, *Cemalüddîn Ebûl-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, (ö. 597/1201), el-Muntazam fî târîhi'l-umemi ve'l-mulûk* (thk. Muhammed Abdulkadir Atâ/Mustafa Abdulkadir Atâ), Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrût 1992.

Cezâirî, Tâhir b. Sâlih İbn Ahmed, (ö. 1338/1920), *Tevcîbü'n-nazar ilâ usûli'l-eser* (thk. Abdulfetâh Ebû Gudde), Mektebetü'l-matbûâtü'l-İslâmiyye, y.y. 1995.

Eren, Mehmet, *Hadis İlminde Ricâl Kitapları ve İlmî Değerleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü 1997.

Erul, Bünyamin, "Tedlîs", *DİA*, XI, ss. 263.

İbn Hacer el-Askalânî, *Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed (ö. 852/1448), Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nubbeti'l-fiker fî mustalâhi ehlî'l-eser*, thk. Abdullah b. Dayfilleh er-Ruheylî, Riyâd 1422.

--- *Nubbetü'l-fiker fî mustalâhi ehlî'l-eser*, thk. Abdülhamîd b. Sâlih b. Kâsım Âl A'vec Sibr, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006.

İbn Hallikân, *Ebûl-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr İbn Hallikân, (ö. 681/1282); Vefeyâtü'l-ayân ve enbâu ebnâi'z-zemân* (thk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdır), Beyrût 1971.

Hatîb el-Bağdâdî, *Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit (ö. 463/1071), el-Câmî li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi* (thk. Mahmût Tahhân), Mektebetü'l-meârif, Riyâd ts.

--- *el-İcâze li'l-ma'dûm ve'l-mechûl* (Mecmûâtü resâil fi ulûmi'l-hadîs içerisinde) (thk. Nasr Ebû Atâyâ), Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrût 1993.

--- *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, thk. Dr.Ahmed Ömer Hâşim, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 2. Baskı, Beyrût, 1986.

--- *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs (Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları)*

--- *Târîhu Bağdâd* (thk. Dr. Beşşâr Avvâd Ma'ruf), Dâru'l-garbi'l-İslâmî, Beyrût 2002.

İbnu'l-İmâd, *Abdulbay b. Ahmed b. Muhammed İbnu'l-İmâd el- Askerî el-Hanbelî Ebû'l-Felâh (ö.1089/1678) , Şezerâtu'z-zehab fî abbâri men zehab* (thk. Mahmût el-Arnaûd), Dâru İbn Kesîr, Dimeşk/Beyrut 1986.

- Kahraman, Hüseyin “*Hadîs Usûlü Alanında el-Hatîb el-Bağdâdî'nin İbnu's-Salâb Üzerindeki Etkile-ri*” (Basılmamış *Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü 1995.
- Kâsimî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım el-Hallâk, (ö. 1332/1914), *Kavâidü't-tabdîs min funûni mustalabî'l-hadîs*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrût ts.
- İbn Kesîr, *Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî*, (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye* (thk. Ali Şeyrî), Dâru ihyâ'it, türâsî'l-arabî, 1988.
- İbnu's-Salâb, *Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân* (ö. 643/1245), *Mukaddime/Ma'rifetü envâi ulûmi'l-hadîs*, thk. Nuruddîn Itr, Dâru'l-Fiker, Suriye, 1406/1986.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref (ö. 676/1243), *et-Takrîb ve't-Teysîr li ma'rifeti sü-neni'l-beşîr ve'n-nezîr* (thk. Muhammed Osman Hışt), Dâru'l-kitâbî'l-arabî, Beyrût 1405/1985.
- *el-İşârât ilâ beyâni'l-esmâil-mübbemât* (Hatîb'in *el-Esmâil-mübbeme*'si ile) Kahire 1992.
- el-Ömerî, Ekrem Ziyâ, *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fî Târîhi Bağdâd*, Dâru Tayyibe, Riyâd 1985.
- es-Sehâvî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Osmân b. Muhammed (ö. 902/1496), *Fethu'l-muğîs bi-şerhi'l-Elfiyyeti'l-hadîs* (thk. Ali Hüseyin Ali), Mektebetü's-sünne, Mısır 2003.
- es-Sem'ânî, *Ebû S'ad Abdulkereîm b. Mubammed b. Mansûr et-Temîmî* (ö. 562/1166), *el-Ensâ* (thk.: Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî), Meclisü dâirati'l-Osmânî, Haydarâbâd 1962.
- Subhi es-Sâlih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılabları*, Çev: M. Yaşara Kandemir, Marmara Üniv. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 1996.
- Subkî, Tâcüddîn Abdulvehhâb b. Takiyuddîn (ö. 771/1369), *Tabakâtu's-şâfiyyeti'l-kübrâ*, (thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî), 1413.
- es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlüddîn (ö. 911/1505) (thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâb), *Tedrîbu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, (I-II), Dâru Tayyibe ts.
- eş-Şâfî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs b. Abbâs b. Osman b. Şâfî (ö. 204/819), *er-Risâle* (thk. Ahmed Şâkir), Mektebetü'l-Halebî, Mısır 1358/1940.
- et-Tahhân, Mahmûd, *el-Hâfîz el-Hatîb el-Bağdâdî ve eseruhû fî ulûmi'l-hadîs*, Riyâd 1401/1981.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, T.D.V. Yayınları, Ankara.
- el-Uş, Yûsuf, (ö. 1967), *el-Hatîb el-Bağdâdî müerribu Bağdâd ve muhaddisuhâ*, Mektebetü'l-arabiyye, Dimeşk 1945.
- Yâkût el-Hamevî: Şihâbüddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah er-Rûmî el-Hamevî* (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-buldân*, Dâru Sâdir, Beyrût 1995.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz (ö. 748/1348), *Şiyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (I-XL), Dâru'l-hadîs, Kahire 2006.